

Cursul III

Introducere în COSMOGONIE – teorii despre structura Universului

1. INTRODUCERE¹

Cosmogonia este facerea lumii, a Universului (în grecește Kosmogonia, de la kosmos — univers și ganos — sămânță), iar Cosmologia este știința despre Univers, care arată nu numai cum s-a format sau cum a fost făcut Universul, ci și alcătuirea lui și modul de funcționare și, după caz, dispariția lui; suntem îndreptățiți să precizăm că facerea lumii, cosmogonia, este inclusă în cosmologie, cu care are un raport de la parte la întreg. Pentru Terje Oestigaard, Profesor de Arheologie, antropologie, religie și ritualuri la Universitatea din Bergen, Norvegia cosmogonia derivă din termenii grecești kosmos și genesis semnificând astfel procesul prin care kosmosul (ordinea universului sau universul ca ordine) vine la existență. Definierea cosmologiei este îndeobște asimilată studiului naturii Universului și cosmogonia studiului originii și evoluției acestuia. Oamenii s-au întrebat dintotdeauna care ar putea fi structura Universului, unde își are originea și cum se va modela în viitor. Astăzi cosmologii și teologii împărtășesc mult prea puțin din răspunsurile pe care le-au dat acestor întrebări.

Cosmosul este cuvântul grecesc pentru ordinea universului; el este opusul haosului. Semnificația cuvântului implică profunde interconexiuni între toate lucrurile din natură. Cei mai mulți filosofi gândeau stelele ca fiind atașate unei sfere solide așezate în jurul Pământului. Societatea umană timpurie a observat Soarele traversând cerul cu regularitate și, observând cerul nopții, părea că și stele să rotească cu regularitate în jurul Pământului cu aceeași viteză ca și Soarele. Și, pentru că nu se putea simți nicio senzație de mișcare pe pământ, s-a crezut că doar Soarele și stele se mișcă și că Pământul nu se mișcă de loc în Univers (starea de repaus absolut). În consecință, cosmologii timpurii au așezat Pământul în centrul unui Univers în permanentă rotație.

Unul dintre cele mai vechi și mai „primitive” modele ale ființării Universului a închipuit stele ca fiind atașate unei sfere solide ce avea o rotație completă în 23 de ore și 56 minute. Soarele și Luna erau de asemenea atașate altor două sfere interioare primei, mai aproape de Pământ. Sfera Soarelui avea o revoluție periodică de 24 de ore și sfera Lunii o revoluție de aproximativ 24 de ore și 50 minute.

Secole de-a rândul multe culturi, inclusiv elenismul, au înregistrat cum se mișcă luminile pe cerul nopții. Au remarcat că, deși aproape toate miile de lumini pe care le vedeau păreau a se mișca împreună pe cer, cinci dintre ele, incluzând și Luna, nu se aliniau acestui tipar. Grecii au observat doar cinci asemenea lumini-excepții, pentru că doar cinci erau

¹ Mărturisesc că această primă formă a cursului nu este nici pe departe ceea ce îmi doream, dar, din motive practice, a trebuit să vă ofer câteva rânduri concrete pentru studiul individual. Am subliniat și la curs că, pe lângă suportul de curs oferit pe site, vor fi de mare folos și notițele și discuțiile purtate la cursuri și seminarii.

observabile cu ochiul liber. Aceste obiecte stranii își schimbau poziția pe cerul nopții. Ele se rătăceau, uneori, de la calea regulată și apoi se grăbeau înapoi pe traiectoria obișnuită. Cu o observație atentă, s-a dezvăluit în cele din urmă ce erau aceste obiecte iluminate necunoscute; au fost numite „stele rătăcitoare” sau planete. Cuvântul planetă este grecescul pentru „rătăcitor” (αστήρ πλανήτης – astēr planētēs). Aceste planete au fost văzute de multe culturi ca emisari ai divinității, semizei sau zei care veghează lumea îndeaproape, de aceea au fost numite după zeii păgâni precum Mercur, mesagerul, Venus, zeița iubirii sau Marte, zeul războiului. Jupiter era considerat cel mai mare zeu, iar Saturn tatăl lui Jupiter.

Aceste planete erau așezate de asemenea pe sfere geocentrice împreună cu Soarele și Luna. Datorită faptului că aceste sfere se roteau independent și aveau rate diferite în Cosmos, unii filosofi antici începuseră să creadă că ele se frecau unele de altele și creau anumite sunete. Unii chiar pretindeau că aud aceste sfere cerești ca sunetul îndepărtat și șters al unei muzici. Ei speculau de asemenea că aceasta ar putea fi chiar sunetul îngerilor și al celorlalte creaturi cerești, orchestrând armonios sunetul unei frumoase melodii care se aude în întregul Univers .

Abia în Alexandria, faimoasa cetate a Egiptului antic, în jurul anului 300 î. Hr. au început oamenii „de știință” să ghicească ceea ce ne-a adus bazele explorării spațiului. Fondatorul orașului, Alexandru cel Mare (n. 20 iulie 356 î.Hr. – d. 10 iunie 323 î.Hr.), cunoscut și sub numele de Alexandru Macedon, a făcut o pasiune din colecționarea celor mai extravagante forme de viață (chiar un elefant pentru dascălul său, Aristotel), clădiri cu arhitectură și stil și a încurajat cercetarea în toate domeniile. Fiind o minte deschisă la orice formă de cunoaștere și având un deosebit respect pentru toate culturile, a încurajat și cercetările în astronomie. Astfel că în Alexandria – această Mecca a oamenilor de știință – au început în mod serios studiat și cartografiat întregul Cosmos. O întreagă echipă de cercetători – filosofi, astronomi, matematicieni, biologi – care s-au ocupat de acest mare proiect al omenirii la acea vreme.

Dacă în jurul anului 340 î.Hr. grecii antici aveau viziunea unui univers în care Pământul era un disc plat, înconjurat de Soare, de stele și alte corpuri astronomice, Aristotel, în cartea „Despre cer” (De Caelo), aduce argumente puternice că toate aceste corpuri cerești sunt sfere, inclusiv Pământul. Unul dintre argumente este întemeiat pe eclipsele Lunii, Aristotel deducând că aceste eclipse sunt datorate interpușii Pământului între Lună și Soare . În timpul acestui eveniment cosmic, Pământul își arunca propria umbră asupra Lunii, cauzând eclipsa. Aristotel a remarcat că umbra Pământului este întotdeauna rotundă, ceea ce este posibil numai dacă Pământul e o sferă; cu un disc umbra începe de la o linie, trece prin faza de cerc și revine la umbra liniară (lenticulară, de elipsă).

Un alt argument pentru sfericitatea Pământului a fost adus de observarea apropierei unei corăbii pe apă: la orizont ea apare mai întâi foarte mică, aproape punctiformă, apoi, pe măsură ce se apropie, suntem în măsură să-i distingem detaliile, precum catargele și carena. Dar asta nu e tot; apropierea navei ne lasă să vedem pe rând, mai întâi catargele, de sus în jos, și abia la final carena corăbiei. Această ordine a vizualizării unei corăbii, de sus în jos, de-a lungul orizontului este dovada că suprafața apei este curbată, ceea ce deduce că Pământul este curbat sau rund . La fel de importantă este și remarcă lui Aristotel că, pe lângă faptul că Pământul este rotund el nu face parte din categoria corpurilor cerești mari și că, în comparație cu alte astre, este chiar foarte mic .

Aristotel credea totodată că Pământul era nemișcat și că Soarele, Luna, planetele și stele se mișcă circular pe orbite în jurul Pământului . El credea aceasta pentru că simțise, din

motive mistice, că Pământul era centrul Universului și că mișcarea circulară era cea mai perfectă. În sec. II d.Hr. Ptolemeu (87-165), pasionat de studiile acestuia, a transformat această idee într-un model complet al cerului.

Alți greci cu preocupări astrofizice au estimat strălucirea stelelor și au cartografiat constelațiile (Hipparchus), ori au contribuit la îmbunătățirea matematicii, baza constatărilor și ipotezelor astrofizice, sistematizând geometria (Euclid) sau demonstrând forme geometrice importante în astrofizică precum elipsa, parabola și hiperbola (Appolonius din Perga).

În aceeași sferă a explicării geometriei Pământului se încadra un contraargument de natură logică, susținut de credințe cosmogonice religioase, anume că Pământul nu ar putea fi rotund pentru că nici un corp ridicat în aer nu poate să rămână pe lor, „iar pe măsură ce este mai mare este mai rapidă căderea, dar întreg Pământul, dacă este ridicat în aer și lăsat liber, nu se mișcă” . Cu alte cuvinte ideea unui Pământ plat, sprijinit pe pilonii lumii, neclintiți și susținuți chiar de zei, era mult mai ușor de acceptat decât aceea a unei sfere ridicate în aer și nesuținută de nimic. O astfel de idee era de departe primitivă, mult prea mitică pentru a rămâne singura explicație a originii, dar și a structurii universului. Care era atunci soluția filosofilor antici pentru întemeierea cosmosului?

2. Cosmogoniile religioase

Temele persistente în toate creațiile mitologice au fost identificate de Mircea Eliade, ca și de mulți alți cercetători ai istoriei și filosofiei religiilor. Vom întâlni astfel în majoritatea cosmogoniilor confruntarea dintre lumea agricultorilor și cea a păstorilor,

„Creațiile literare sumeriene s-au ivit primele în lume, deoarece din epoca Imperiului Vechi egiptean, anterior deci anilor 2.000 î.e.n., ne-au parvenit mai cu seamă texte magice, sacerdotale și inscripții ale faraonilor. Pare deci mai mult ca sigur că primele opere literare – în înțelesul pe care-l acordăm acestui termen astăzi – au fost concepute de sumerieni poate înainte de domnia regelui akkadian Sargon, așadar înainte de anul 2.350 î.e.n. și înainte de cucerirea semită. Prioritatea operelor sumeriene este vădită de-altfel și prin aceea că cele mai vechi literaturi din Orientul apropiat și din jurul Mesopotamiei împrumută teme, motive, profiluri de personaje din creațiile literare sumeriene.”

Scrierea, așa cum este ea cunoscută în textele de la Erec/Uruk, a fost inventată prin anii 3200 î.e.n., pentru a consemna tranzacții legale și texte economice și administrative, acestea constituind 75% din toate documentele existente în care a fost utilizată scrierea cuneiformă. Literatura sumeriană inițială fusese orală, dar prin anii 2.600 î.e.n., pe la începutul domniei regelui Mesilim din Kiș, dorința de a consemna creațiile literare a obținut câștig de cauză. „Dată după care textele sumeriene sunt scrise în orașul Ur, pe Eufrat, în sudul Sumeriei, la Lagaș și Uruk. Din această epocă ne-au rămas texte istorice sumeriene, texte administrative, lirico-religioase și mitologice.”

Una dintre trăsăturile caracteristice ale literaturii sumeriene este faptul că autorii săi insistau în a-și păstra anonimatul: „ca artizani, autorii nu se îngrijesc să lase posterității amintirea lor, nu țin să se desprindă de colectivitate, ci, dimpotrivă, să se confunde cu ea. (...) Autorul tinde să se anuleze și să repete vechile modele, în cadrul unei arte solemne colective, statice și conservatoare.” Altfel spus, creatorii literaturii sumeriene preferă să se estompeze și să se ascundă în societate, așa cum se obișnuia și în antichitate. O altă trăsătură este aceea că operele literare sunt orientate spre proslăvirea zeilor și a regalității, ca expresie a voinței administrative a zeilor. Mai menționăm o trăsătură caracteristică: poezia sumeriană nu se bazează pe rime sau accente, ci pe paralelismul membrilor, adică al părților frazelor, ideile se repetă sau alternează în două-trei strofe, așa cum va face și poezia evreiască de mai târziu.

Primul om care refuză să se mai confunde cu marea masă de creatori literari anonimi este Enheduanna, fiica marelui rege Sargon I (cca. 2350 î.e.n.). Pentru a avea pace în Sumer în timp ce se războia cu alte regate, Sargon a făcut mișcarea dibace de a-și impune fiica, pe prințesa Enheduanna ca mare-preoteasă a cetății Ur. Această prințesă-preoteasă a fost primul autor cunoscut pe nume din întreaga lume, cu certe înclinații spre teologia sistematică, și o poetesă excepțională care a lăsat în urmă un corpus de opere literare valoroase, de genul imnurilor și proslăvirilor zeilor.

Pe lângă teme istorico-epice, tratând nașterea unor cetăți sau legendele indestructibilității Mesopotamiei, epopeea ce îl are ca protagonist pe Ghilgameș, miturile sumeriene abordează cu predilecție și tema creației în majoritatea acestor colecții. În mituri precum Enlil și Ninlil: nașterea zeului-Lună, Enlil și Ninmah: crearea omului, sau Enki și ordinea lumii ori Innana și Șakaletuda aflăm varianta religiei sumeriene despre facerea lumii, crearea omului și căderea acestuia în păcatul originar.

Adevărul teologic despre toate aceste teme de origine a fost de cele mai multe ori îmbrăcat de creativitatea religioasă cu tot felul de scenarii arhaice, cu ritualuri, drame mitologice, sau elucubrații care, de multe ori, nu au mai lăsat fragmentelor revelației primordiale să se distingă cu ușurință. Dar, așa cum observă și Mircea Eliade, toate aceste elemente „decorative” religioase cadrează în final matricei gândirii teologice, oferindu-ne posibilitatea „întrezării” ideilor centrale din amalgamul celor decorative. Fără a insista prea mult asupra motivelor care au dominat sau au determinat reproducerea creativității religioase, voi menționa doar că vânătoarea și descoperirea agriculturii sunt principalele însemne ale acesteia și, de asemenea, că „sacralitatea vieții sexuale, în primul rând sexualitatea feminină, se confundă cu enigma miraculoasă a creației. Partenogeneză, hieros gamos și orgia ritualică exprimă, în planuri diferite, caracterul religios al sexualității. Un simbolism complex, de structură antropocosmică, asociază femeia și sexualitatea cu ritmurile lunare, cu pământul (asimilat matricei), și cu ceea ce se poate numi „misterul” vegetației. Mister care reclamă „moartea” seminței spre a-i asigura o nouă naștere, cu atât mai miraculoasă cu cât se manifestă printr-o uimitoare multiplicare.” Oricum „creativitatea religioasă a fost suscitată nu de fenomenul empiric al agriculturii, ci de misterul nașterii, morții și al renașterii identificat în ritmul vegetației”.

Definiția mitului – celula de bază a creației religioase antice – este incalculabil dificil de făcut într-un mod exhaustiv, însă, în linii mari „mitul este o narațiune tradițională complexă, născându-se în unghiul de incidență între planul cosmic și planul uman, conținutul specific al căreia, emanat în forme sacralizate fie de o societate primitivă, fie de un grup social întârziat cultural sau regresat prin alienare, construiește imaginar explicarea concretă a fenomenelor și evenimentelor enigmatice cu caracter fie spațial, fie temporal, ce s-au petrecut în existența psihofizică a omului, în natura ambiantă și în universul vizibil ori nevăzut, în legătură cu destinul condiției cosmice și umane, dar cărora omul le atribuie obârșii supranaturale de obicei din vremea creației primordiale și, ca atare, le consideră sacre și revelate strămoșilor arhetipali ai omenirii, de ființe supraumane în clipele de grație ale începuturilor.” Prins între înțelesul de basm și acela de filosofie a universului, nelipsindu-i nici construcțiile logice, nici încheierile fanteziste, mitul – invenție epică sau alegorie, ori transmiterea memorială a faptelor protoistorice așa cum s-au condensat empiric în conștiința primordială –, cu întregul edificiu pe care îl clădește, este o expresie generală a conștiinței colective. Impactul primar pe care îl are conținutul mitului sugerează descrierea unei lumi dincolo de realitate, însă de aici „nu rezultă imposibilitatea cercetărilor mitologice de caracter cu adevărat științific, nici absența unor contribuții de o deosebită valoare”. Pentru Sir James George Frazer mitul face parte din evoluției spirituale a omenirii în trei etape fundamentale: magie, religie, știință, „amândouă ramurile magiei (religia și știința) ... din moment ce ambele presupun că lucrurile

interacționează chiar de la distanță printr-o simpatie secretă, impulsul fiind transmis între ele prin mijloace pe care (religia) le concepe ca fiind într-un anume fel invizibile, iar știința modernă, cu un scop mai precis, explică cum lucrurile se influențează fizic prin spațiul care pare să fie gol” . Prin aceste prezentări comparative, Frazer demonstrează cum religia și știința împărtășesc aceleași concepții și, fără dubii, au aceleași premise care vor va evident mereu aceleași cauze , fiindcă atât religia, cât și știința modernă împărtășesc aceleași metode și obiective: credința, presupunerea unor existențe dincolo de stratul superficial al materiei, aplicarea unor anume ceremonii, suveranitatea asupra naturii (nicidecum a naturii).

Privind integralist mitul în cultura și devenirea umanității, Kernbach indică realismul fundamental, primordial pe care îl conferă acesta dacă putem elimina toate figurile de stil cu care se învăluie acest conținut real, posibil revelat și păstrat de conștiința omului a cărui „fantezie nu e capabilă să născocască nimic din nimic, fără a avea un sprijin conștient în cunoașterea concretă” , și de aici apare diferențierea între religie și știință, căci, deși despărțite din trunchiul magiei lumii, prima „se organizează în jurul unei mitologii și-l încorporează ca sistem de codificare”, iar cealaltă încearcă să decodifice această organizare a magiei lumii. „Mitologia descrie întotdeauna un univers simetric, echilibrat de balanța morală și însuflețit de intuiția autonomiei spiritului. Comparabilă cu știința ca efort al cunoașterii, mitologia se deosebește totuși fundamental de știință prin metodă, ca și prin rezultatele urmărite și obținute, căci în vreme ce știința este aparent un efort de evoluție, mitologia este un efort de involuție” .

2.1. *Cosmologiile sumeriene, persane și egiptene*

2.1.1. ENUMA ELIȘ

Universul este conceput ca un organism care trebuie reînnoit periodic; cu alte cuvinte, în fiecare an, „Realitatea absolută”, întinerirea, imortalitatea sunt accesibile unor privilegiați sub forma unui fruct sau a unui izvor lângă un arbore . Arborele cosmic este socotit a fi în Centrul Lumii și unește cele trei regiuni cosmice, căci el își afundă rădăcinile în Infern și vârful său atinge Cerul – în această expresia răspândită a lui axis mundi – întrucât lumea trebuie reînnoită periodic, cosmogonia va fi reiterată prin ritualuri cu ocazia fiecărui An Nou . Cu această ocazie zeii fixează destinul celor douăsprezece luni care urmează, iar ritualurile de înnoire aveau ca scop să aducă împreună oamenii și zeii pentru că zeii sunt responsabili de ordinea cosmică iar oamenii, prin împlinirea poruncilor lor, urmează „decretele” care asigură atât bunul mers al lumii cât și al societății umane. Acest început de an semnifică mai mult decât atât, reiterează începutul creației când ordinea cosmică era tulburată de ”Marele Șarpe” care amenința să reducă cosmosul la haos, iar acum ordinea creației este tulburată de păcatele, crimele și erorile oamenilor, de aceea lumea periodic este regenerată, re-creată prin „purificarea” ritualurilor de la începutul anului.

O altă reiterare a cosmogoniei, alături de ritualurile de purificare de la începutul Anului Nou, era și construirea templelor, căci templul — „palatul” zeului — reprezintă prin excelență o imago mundi. Templele (ziggurate) erau construite în centrul fiecărui oraș-stat, pe șapte nivele, sumerienii considerând că zeii coborau din cer în șapte zile. În vârful lor, în turn, regele, care era totodată și mare preot, săvârșea ceremonii religioase și efectua sacrificii. Potrivit lui Herodot, în partea de sus a fiecărei zigurat era un altar, deși nici una dintre aceste altare a supraviețuit . Conform tradiției sumeriene, după facerea omului unul din zei a întemeiat cele cinci cetăți; el „le-a clădit în locuri pure, le-a dat nume și le-a desemnat drept centre de cult” . Astfel, nu numai prin uzul acestor temple se sugera legătura dintre Cer și Pământ, ci și prin semnificația, ontologia și finalitatea acestora. Modelele templului și cetății

sunt, s-ar putea spune, „transcendentale”, căci ele preexistă în Cer. Cetățile babiloniene își aveau arhetipurile în constelații: Sippar în Cancer, Ninive în Carul Mare, Assur în Arcturus etc. Burrows consideră chiar că aceste temple sunt în relație directă cu Cerul, Pământul și Lumea de sub pământ.

2.1.2. Sistemele cosmogonice ale antichității egiptene

Vechii egipteni au fost un popor foarte religios: toate evenimentele vieții cotidiene erau puse în relație cu o zeitățe: starea vremii, precipitațiile, inundațiile, sănătatea, moartea, recoltele, războaiele. Religia egipteană cu politeismul ei a fost o componentă activă a civilizației Egiptului Antic. Celelalte componente ale civilizației - științele matematice, medicale, astronomice și, mai ales, arhitecturale - au fost subordonate elementului religios pe care l-au sprijinit prin construcția de temple, mai numeroase și mai fastuoase ca oriunde în altă parte, prin sculptură, pictură și desene, prin scrieri la nivelul vremii și, mai ales, printr-un cult permanent, sistematic și structurat al divinităților locale și al celor supreme. Într-un astfel de context, nu este de mirare că, la vechii egipteni, găsim mai multe sisteme religioase, în funcție de centrele de civilizație devenite capitale și de perioada istorică în care s-au încheșat; în centrul acestor sisteme religioase se aflau întotdeauna cosmogoniile științifice, în jurul cărora se forma întreaga țesătură de zeități cu ierarhiile, prerogativele, atribuțiile și cerințele lor de cult (jertfe, sacrificii, temple, ritualuri). Mai jos, cititorul va găsi elementele specifice celor patru mari sisteme cosmogonice și va putea observa, cu ușurință, și filonul lor comun.

a) **Sistemul cosmogonic heliopolitan** s-a constituit în anii 4000-3000 î.Hr., în jurul cetății Heliopolis (cetatea Soarelui) și în interiorul gândirii teologice heliopolitane. Heliopolis și-a păstrat rolul de principal centru religios și cultural, chiar și după fondarea cetăților rivale Memphis și Teba. Se spune că însuși Moise a fost educat la Heliopolis.² În spiritul acestui sistem, totul a pornit de la un Haos primordial, numit Nun, din care a ieșit primul zeu, Atum — Soarele, care s-a creat prin propria sa putere, „cel care există prin el însuși”; în timpul zilei este Ra — zeul Soarelui diurn —, iar în timpul nopții este Ra Kheperu sau Kepri, Scarabeul (la egipteni scarabeul era un simbol al renașterii și reînvierii). Prin actul creator Atum-Ra se extinde prin el însuși, creând opt zeități, patru masculine și patru feminine, grupate în perechi: Shu-Tefnut, Geb-Nut, Osiris-Isis, Seth-Neftis, pe care le vom regăsi în subcapitolele următoare. Să reținem că egiptenii, ca marea majoritate a popoarelor antice, nu au conceptul de creație din nimic (ex nihilo); creația lor echivalează cu organizarea haosului preexistent, așa cum a făcut și Marduk la mesopotamieni, creând cerul și pământul din cadavrul lui Tiamat.

b) **Cosmogonia hermopolitană** s-a născut în centrul Hermopolis, un oraș din Egiptul de Mijloc, ca o reacție la supremația (reală) a preoților din Heliopolis. La Hermopolis, zeitățe supremă era Thot, cu cap de pasăre ibis. Specificul cosmogoniei hermopolitane constă în faptul că, aici, Soarele nu a fost creat din el însuși, ci a fost produs de un grup de patru perechi de zei; zeii au creat un ou pe care l-au depus pe Nun. Din acest ou a apărut Soarele, care a creat și organizat lumea.³ Noi suntem înclinați să vedem în această arhitectură cosmogonică și un

² Alexandru Stan, Remus Rus, *Istoria religiilor*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1991, pp. 64-65.

³ A se vedea Alexandru Stan, Remus Rus, *op.cit.*, p. 66; colectiv autori, *Mythologie, myths, legends and fantasies*, Ed. Global Book, Australia, 2003, p. 71 și, îndeosebi, Siegfried Morenz, *La Religion égyptienne*, pp. 229-238, precum și Jeremy Naydler, *Les Secrets de l'Égypte*, Ed. Vega, Paris, 2002, cap. „Mythes de la Cosmogonie”, subcap. „Hermopolis”, pp. 69-11. De asemenea, Nadine Guilhou, Janice Peyre, *La Mythologie égyptienne*, subcap. „Les huit divinités d'Hermopolis”, pp. 40-41.

demers teologic al clasei preoțești din Hermopolis de a minimiza funcția creatoare a Zeului Ra din centrul sistemului heliopolitan.

c) **Sistemul cosmogonic memfit** s-a format, respectând regula, în orașul Memphis, când acesta a devenit capitală, așa cum am văzut în subcapitolul anterior. O altă regulă era că zeitatea supremă locală devenea, în viziunea preoțimii din capitală, zeitatea supremă a întregii țări, ceea ce nu era ușor de impus. Astfel, Ptah, care la Memphis a ocupat aceeași poziție ca Atum-Ra la Heliopolis, a fost impus în vârful panteonului egiptean, în perioada de glorie și putere a Memphisului; el era creatorul zeilor, creatorul oamenilor și organizatorul Universului; în plus, mai domnea și peste „împărăția morților”, devenind astfel Ptah-Sokaris-Osiris. Taurul Apis, venerat în mod deosebit, era „noua viață a lui Ptah” și când taurul murea, sufletul lui Ptah trecea în alt taur și Apis se re-năștea. Soția lui Ptah era Sekhmet, vajnica și temuta zeiță „cea puternică”, reprezentată cu cap de leu.¹

d) **Sistemul cosmologic de la Teba**, constituit în perioada când acest oraș a devenit capitala Egiptului, în perioadele de mijloc și târzie ale Imperiului. Aici domnește peste toți zeii Amon, Amon-Ra care, precum Atum, este zeitatea supremă, creatoare și organizatoare a întregului Univers; este rege al regilor și stăpân incontestabil al oamenilor, fiind identificat cu Soarele. În jurul lui Amon s-a format triada Amon, Mut (zeița mamă) și Klionsu (copilul lor). Prin „școala de la Teba”, cosmogonia de la Heliopolis a înflorit și mai mult, întrucât Amon-Ra (filonul heliopolistic al cosmogoniei) a fost cel mai venerat zeu al Egiptului Antic. Așa cum precizează Alexandru Stan și Remus Rus, lui Amon-Ra i-a fost dedicat templul din Karnak, una dintre minunile lumii antice și din însoțirea zeului cu regina Egiptului a derivat concepția larg răspândită că faraonii sunt de origine divină.⁴

2.1.3. Facerea zeilor și a lumii

Mitologia egipteană, ca și celelalte mitologii, s-a înscris într-un tip de cronologie atemporală, jalonată de repere de genul „la început”, „după aceea”, „la începutul începutului”, „la sfârșitul timpului” dar, indiferent de relativitatea încadrării, specifică de altfel legendei și mitului, a existat o raportare clară la momentul de pornire în geneza Universului, de desprindere din Haos.² Este, cum spune Mircea Eliade, „prima oară, miracolul de neuitat, vârsta de aur a perfecțiunii absolute, înainte ca mânia ori zgomotul, ori lupta, ori dezordinea să-și fi făcut apariția”³.

Vechii egipteni și-au imaginat acest „început al începutului” ca un timp în care nimic nu există, în afara unui ocean imens și tenebre absolute, fără mișcare, fără zgomot, căci totul se petrecea înainte ca toate acestea să existe. Acest spațiu lichid — căci în diferitele versiuni ale cosmogoniilor egiptene, lichidul inițial este un element comun, cu contur nedefinit, un spațiu întunecat, numit Nun — avea să fie o matrice din care avea să țâșnească, născându-se de la sine, Demiurgul, nimeni altul decât Atum, cel ce este totul, cel ce este complet, cel ce este și nu este, în același timp; nu este nici cer, nici pământ, nici aer, nici noroi, nici șarpe, nici broască, nici pasăre, dar este toate la un loc, plutind departe, deasupra apelor din care s-a născut.

Pentru Ch. Lebonhaume, Nun este chiar Haosul, magma înspăimântătoare de la origine, atunci când, după explozia inițială, materia era, așa cum spun savanții, mult prea fierbinte pentru a se diferenția și a exista sub forma unui gaz nuclear incandescent, la mai multe miliarde de grade. Atum este, arată în continuare Ch. Lebonhaume, cea de-a doua fază a creației (științifice, n.a.) când, în universul răcit, încep să apară aglomerări cerești care vor deveni cândva Cerul și Pământul.¹ Este, de asemenea, și Ptah, din Cosmogonia tebană, inima și limba acestei imensități reprezentate, atât de frecvent, de limba (la propriu, de data aceasta) ce va fi găsită în desenele, gravurile și exprimările de orice fel, ale zeităților, ale oamenilor și ale animalelor, ce vor structura mitologia egipteană cu a sa simbolistică bogată. Ptah este o zeitate antropomorfă, masculină, cu principal loc de cult Memphis, unde era zeul

⁴ Ibidem, p. 67;

meșteșugarilor; apoi, drept urmare a fost implicat în Creație, fiind cel care a precedat Eneada (despre care vom vorbi puțin mai târziu), așa cum îl prezintă și Pascal Vernus. Uneori apare în formă sincretistă Ptah-Sokar-Osiris, tocmai datorită acestei plurivalente, în care îl regăsim și pe Sokar, zeul funerar.² Mai este și Amon-Ra care, așa cum îl prezintă Pascal Vernus, este „puterea divină disimulată în spatele ciclului solar”, de unde și apelativul Amon-Ra; este zeul fără față, „formă aniconică a lui Amon, pentru că în procesiunile organizate mai târziu, în cinstea sa, apărea cu fața acoperită de un văl”³, inspirându-le pe Sophie Laurant și Laetitia Gallet în titlul cărții lor, Amon-Ra, zeu ascuns al faraonilor.⁴ Și abia „după aceea”, Demiurgul s-a instalat în sanctuarul Her-mopolis, cetatea taților și a mamelor tuturor lucrărilor, Ogdoada, al cărui stăpân și maestru era Thot. La Pascal Vernus, Thot — reprezentat fie sub formă de pasăre ibis, fie sub formă de maimuță babuin - este stăpânul legilor ciclice ale Creației. Ca zeu al lumii, va avea de îndeplinit un rol pacificator, acela de a reconstitui prin ciclul său ochiul lui Horus, mutilat, așa cum vom vedea puțin mai târziu, de Seth¹. Aici, la Ogdoada², au apărut primele perechi de zeități, sub formă de broaște pentru masculi și șerpi pentru femele, personificând o dublă natură a celor patru entități primordiale: infinitul apei, infinitul spațiului, infinitul întunericului, infinitul vidului.

Mitologica inteligență a străvechilor egipteni a mers până la detalierea riguroasă a desfășurării construcției de început, căci primul Mare Zeu, exprimare demiurgică, Marele Stăpân al Apelor atotcuprinzătoare, plutea deasupra apelor în liniștea nimicului și a totului absolut. Și atunci, Marele Zeu s-a oprit din zborul său plutitor, a conceput un mal de trestii, pe care a coborât luând forma unui șoim; de atunci s-a chemat Horus (cel îndepărtat), Horus cel Mare sau Horus cel Vechi.³ Este momentul „precis” în care infinitul imens s-a retras, lăsând loc unui țărniș de nisip, străjuit de trestii, asemenea principiului contracției din cosmogonia kabbalistică și despărțirii apelor de uscat din geneza biblică, așa cum avea să remarce Siegfried Morenz.⁴ Atum, Marele Demiurg, deși posesor de sămânță masculină, este un androgin; el reușește să realizeze o unire cu el însuși, din care apar fiul său, Shu, și fiica sa, Tefnut; unul s-a transformat în trei. De acum înainte, Atum Demiurgul va sta între fiul său, Shu, care va reprezenta viața, și fiica sa Tefnut, care va fi armonia. Shu și Tefnut sunt asociați de Charles Lebonhaume cu apariția, în creația științifică, a atmosferei umide, pe măsura avansării procesului de răcire a Universului. Pentru Pascal Vernus, Shu a avut menirea de a separa Cerul de Pământ, făcând loc astfel luminii care țâșnește în spațiul rămas liber, aducând cu ea principiul vieții, în timp ce Tefnut este partenereul feminin în Creație, cu rolul de a stimula dorința sexuală a tatălui ei Creator; ca fiică a lui Atum, ea mai este identificată cu Maat.⁵

Nașterea zeilor, creația mitologică nu este terminată, astfel încât Atum creează a doua pereche de zeități, pe Geb - Pământul și pe sora acestuia, Nut - Cerul; aceasta din urmă s-a ridicat în înălțimile cerului, cu capul la Apus și cu picioarele la Răsărit. Până în acest punct, Atum a dat „naștere” celor două perechi de zeități, frate-soră, de unul singur, utilizând propria salivă și adăugând efectul genitor al Cuvântului.

Este rândul ca Geb să se unească, precum bărbatul cu femeia, cu sora sa Nut, și din această unire Pământ-Cer să se nască alți copii-zei. Legenda spune că Nut își mânca, la început, copiii nou-născuți, spre nemulțumirea lui Geb, soțul și fratele ei; tatăl lor, Shu, explică semnificația acestui mister arătând că, de fapt, Nut nu își mănâncă pruncii, ci îi preia la sân,

⁵ A se vedea, îndeosebi: Aude Gros de Beler, *La Mythologie égyptienne*, Ed. Moliere, Paris, 2003, pp. 24-25; Florence Maruejol, op.cit., p. 10, p. 64, p. 68. Pentru autoarea citată, Atum este „creatorul ieșit din ape” care, singur pe lume, dă naștere primului cuplu de zei Shu (cerul) și Temut (căldura), prin masturbare {op.cit., p. 10}.

pentru a-i face să renască. Unul dispare la apus, celălalt reappare la răsărit; tot astfel, pe parcursul anului, se realizează un ciclu al vieții, într-o continuă succesiune. Mai mult, atunci când avea să-1 nască pe Ra, Nut îl înghițea în fiecare seară, acesta îi traversa corpul în timpul nopții, pentru a fi readus pe lume în zorii zilei. În acest mod, prin unirea lor directă, Geb și Nut, Cerul și Pământul, au adus pe lume, succesiv, pe Osiris, Horus (cel Vechi), Seth, Isis și Neftis, completând astfel prima familie de nouă zei primordiali din Eneada, adunarea zeilor. Osiris, avea să devină tatăl lui Horus — Copilul, ce avea să joace un rol fundamental în simbolistica mitologiei egiptene, așa cum vom vedea ceva mai târziu.

Propunem cititorului să remarce elementul de autoprocreare în prima etapă a cosmogoniei egiptene și apoi procrearea sexuată a primelor generații divine, de către Demiurgul androgin, pentru ca în etapele următoare incestul divin să devină preponderent.' De asemenea, să remarcăm că la egipteni, așa cum arată Mircea Eliade, cosmogonia începe cu apariția unei coline din Apele Primordiale. Apariția acestui „Loc dintâi” deasupra imensității acvatice semnifică ivirea pământului, a lumii și a vieții. La Heliopolis avem „Colina de nisip”, la Hermopolis, lacul din care a răsărit Lotusul cosmogonic. Alte versiuni vorbesc despre Oul Primordial care conține „Pasărea Luminii” sau „Lotusul originar” purtător al Soarelui-co-pil. Și, marele filosof român adaugă: „Etapetele creației - cosmogonie, teogonie, creația ființelor vii — sunt diferit prezentate”⁶.

3. GRECIA ȘI MITURILE EI

A sosit momentul să vedem cum și-au imaginat vechii greci Facerea Oamenilor — Antropogonia pe care, în cazul grecilor, Mircea Eliade o numește „Mitul semințiilor primordiale” sau „Mitul lui Prometeu și al Pandorei”⁷. Vom spune încă de la început că mitologia greacă nu a promovat o versiune unică privind originea oamenilor, atribuind crearea primilor oameni fie Pământului (Gaia), fie Titanilor, fie zeilor Olimpului. , Unul dintre mituri pretinde că primul om, Pelages, a apărut din solul Arcadiei, în Peloponez, fondând poporul pelagilor. În schimb, atenienii au o legendă mai elaborată privind teza apariției omului pe Pământ. Zeul Hefaios, în călduri și încercând să o violeze pe Athena cea virgină, care îl respingea din răspuțeri, a ejaculat pe coapsa acesteia. În nemăsurata ei rușine față de scârboasele rămășițe ale luptei cu fratele ei fierar, Athena a șters sperma cu o stofă de lână, pe care a aruncat-o pe pământ. Din solul astfel fecundat a ieșit Erechtheus, viitorul rege al Atenei, reprezentat adesea ca jumătate șarpe, din cauza legăturii sale cu pământul.⁸ La tebani, Cadmus, fondatorul Tebei, a omorât un șarpe monstruos pe amplasamentul viitorului oraș; apoi i-a luat dinții și i-a semănat în sol, de unde au răsărit oamenii, toți înarmați, care aveau să se omoare între ei, până au mai rămas doar cinci — se numeau „spartoi” cei semănați.

Există și un mit al „recreării”. Supărat foc pe Prometeu, care îi tot ajuta pe ascuns pe oameni, Zeus s-a hotărât să distrugă omenirea trimitându-le un mare potop - tema potopului în cosmogonie fiind, așa cum am văzut, unul dintre numitorii comuni ai principalelor mitologii antice. Atunci Deucalion (fiul lui Prometeu) împreună cu Pyra, soția lui, au construit o Arcă, cu

⁶ Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Ed. Humanitas, 2000, secțiunea 26 „Teogonii și cosmogonii”, pp. 65-66. Să reținem și acest paragraf semnificativ: „în fapt, teogonia și cosmogonia sunt efectuate de către puterea creatoare a gândirii și a cuvântului unui singur zeu. E vorba, desigur, de expresia cea mai elevată a speculației metafizice egiptene; la începutul istoriei egiptene, găsim o doctrină care poate fi apropiată de teologia creștină a Logosului” (op.cit., p. 66).

⁷ Colette Annequin, op.cit., pp. 73-74 pentru Hercule; pp. 112-113 pentru Pandora; pp. 124-125 pentru Prometeu. Christopher W. Blackwell, Amy H. Blackwell, Gilles Van Heems, Yves D. Papin, op.cit., pp. 43-53. Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, ed. 1991, „Prometeu”, pp. 252-257.

⁸ Simon Goldhill, op.cit., p. 128.

ajutorul căreia s-au salvat. Au mers apoi la Delfi pentru a se ruga la Titanida Themis, mama lui Prometeu. Această-a spus să arunce în urma lor oasele strămoșului lor comun, ceea ce i-a speriat tare rău pe cei doi, proaspăt salvați de apele potopului, căci că au înțeles că este vorba de Gaia, Pământul-Mamă Universală, ale cărei oase erau transformate în pietre. Fiecare piatră pe care o aruncau se transforma în om; piatra aruncată de Deucalion s-a transformat în bărbat și cea aruncată de Pyra - în femeie. Astfel, a fost recreată omenirea, din pământ și/sau din rămășițele strămoșilor, oricum povestea este superbă, ca mai toate legendele Olimpului.⁹

Revenind acum la creația dintâi, la creația primului om, mitul povestește cum Prometeu a creat el însuși primul om, pe Phenon, din argilă și din apă; din el au ieșit ceilalți oameni, mai întâi numai bărbați.¹⁰ Ca mai toți părinții, Prometeu își favoriza „copiii” pe care îi învăța mai toate tainele agriculturii, vânatului și pescuitului, dar mai puțin să îi venereze, așa cum se cuvenea, pe zei și mai ales pe Zeus, cu ofrande dintre cele mai bune și mai frumoase. Prometeu chiar i-a ajutat pe oameni să-l păcălească pe Zeus, astfel încât acesta să primească drept ofrandă grăsime și oase, iar oamenii să-și pună carnea cea bună pe „grătarul” lor.¹¹

Furios la culme, Zeus le-a stins oamenilor focul, lăsându-i să orbecăiască în beznă, fără căldură, fără lumină. Dar, „tăticul” Prometeu nu i-a lăsat pe oameni în suferință și s-a urcat repede în Cerul Olimpului și a furat o flacără din soba lui Zeus însuși, după o versiune, sau din atelierul lui Hefaistos fierarul, după o altă versiune. Oricum, Prometeu a reaprins focul pe pământ, schimbând soarta oamenilor și a planetei.

Dar nici Zeus nu s-a lăsat mai prejos și le-a trimis oamenilor cea mai groaznică pedeapsă, le-a trimis femeia. El i-a cerut lui Hefaistos, meșterul fierar, să o facă pe Pandora, prima femeie pe pământ. Athena și celelalte zeițe i-au oferit frumusețe și eleganță, Hermes i-a dat deșteptăciune și abilitate, și astfel, ajunsă pe Pământ, este luată în căsătorie de Epimetheu, fratele lui Prometeu. O singură condiție trebuia îndeplinită: cutia pe care i-o dăduse Zeus, ca să o ia cu ea pe Pământ, să nu fie deschisă niciodată. Dar, femeia este femeie și nici Eva n-a fost mai brează, astfel că Pandora, ajunsă pe Pământ, nu a mai avut răbdare până nu și-a deschis „Cutia Pandorei”; din ea au ieșit toate relele și bolile pământului: Boala, Suferința, Mizeria și Deznădejdea au ieșit din cutie și, fluierând, grohăind, lătrând și zbierând, au împresurat lumea care, până atunci, nu cunoscuse Răul. Numai Speranța mai rămăsese pe fundul cutiei, acoperită fiind de Boală și Deznădejde.

⁹ Alexandru Mitru, *Legendele Olimpului*, Voi. I „Zei” și Voi. II „Eroii”, Ed. Vox 2000, București, 2008.

¹⁰ Atât Edith Hamilton, op.cit., pp. 84-85, cât și Christopher W. Blackwell, Amy H. Blackwell, Gilles Van Heems, Yves-D. Papin, op.cit., p. 43 redau, ca și alți autori citați, detaliile facerii primului om, în care lui Prometeu (cel Prevăzător) i se asociază fratele lui, Epimetheu (cel ce gândește încet). Înainte de a-l crea pe om, descreieratul Epimetheu a epuizat toate calitățile, dăruindu-le diferitelor animale: forța, rapiditatea, curajul, istețimea, aripile, părul etc, astfel încât pentru om n-a mai rămas mare lucru. Astfel, primul om, creat de Epimetheu, era slab înfața animalelor; atunci Prometeu a regândit construcția omului: i-a dat o formă mai elegantă, l-a făcut să stea în picioare și să semene cu zeii, asigurând rasei umane o superioritate în fața animalelor. Dar nu numai atât, Prometeu s-a urcat în Cer și le-a adus oamenilor Focul.

¹¹ Christopher W. Blackwell, Amy H. Blackwell, Gilles Van Heems, Yves D. Papin, op.cit, pp. 46-48. Prometeu a făcut parte dintre Titanii care nu s-au răsculat împotriva lui Zeus, dar nu uită că pe vremea lui Cronos, Acesta îi trata bine pe oamenii pe care el, Prometeu, îi crease. Când oamenii tăiau un taur, atunci Prometeu punea părțile în două talere: într-unui punea pielea și sub ea, ascunsă, era carnea cea bună și în celălalt punea grăsimea la vedere și, sub ea, numai oase. Invitat să aleagă, Zeus alegea mereu grăsimea, fiind nevoit, de fiecare dată, să suporte umilințele lui Prometeu și ale oamenilor.

Speriată la culme, Pandora și-a închis repede cutia, dar deja era prea târziu. Sărăcia și Răul invadau casele, Moartea venea să ia sufletele oamenilor, Suferința și Neliniștea îi chinuiau pe oameni și în somn, aducându-le vise urâte. Numai Speranța, și nici ea întregă, a mai rămas în cutie, după ce Pandora i-a închis la loc capacul. Cu nesurprinzătorul și elevatul său spirit de disecție și recompoziție, Mircea Eliade îl citează, mai întâi pe Hesiod: „Zei și muritorii au aceeași origine, sunt născuți din Pământ („gegeneis”); lumea și zeii au venit la existență printr-o sciziune inițială, urmată de un proces de procreare”. Există un „mit al vârstelor succesive” la care se referă Mircea Eliade: „vârsta de aur” a rasei umane sub domnia lui Cronos, înainte de Zeus, o omenire exclusiv masculină - nu munceau, nu cunoșteau bolile, viața se desfășura în petreceri, dansuri și cântece; oamenii primei vârste „au fost acoperiți de pământ” și zeii au făcut „oamenii vârstei de argint” care, din cauza păcatelor lor, au fost nimiciți de Zeus care a făcut „vârsta de bronz” - sălbatici și războinici, ucigându-se între ei și tot astfel până la „vârsta de fier”. Mircea Eliade descoperă aici mitul „perfectiunii începuturilor și al beatitudinii primordiale, pierdute prin accident sau păcat”¹².

¹² *Ibidem*, p. 47. Zeus nu s-a lăsat și l-a pedepsit și pe Prometeu, poruncindu-i lui Hefaistos să-l înlănțuie de munții din Caucaz. Suspendat între Cer și Pământ, Prometeu înlănțuit a dovedit demnitate și n-a cerut mila lui Zeus; vulturul trimis de Zeus ciugulea ziua ficatul lui Prometeu, dar, noaptea, acesta creștea la loc. Secole de-a rândul a durat supliciul lui Prometeu, până când Hercule (Heracle), marele erou al mitologiei grecești, trecând pe acolo și văzând vulturul pregătit să-și smulgă hrana din pieptul lui Prometeu, l-a omorât cu săgeata arcului său și apoi l-a eliberat pe Prometeu, rupând grelele lanțuri făcute de însuși Hefaistos. Frumoasă poveste, plină de simboluri și învățăminte, care au fost preluate de curentele de gândire filosofică și ezoterică ale civilizației întregii omeniri. 1 Mircea Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, ed. 2000, pp. 164-165. Eliade găsește o explicație „materială” în abandonarea alimentației vegetale a „vârstei de aur” și promovarea alimentației carnivore, ca act religios și suprem omagiu adus zeilor. În plus, păcatul și supărarea zeilor le-au adus oamenilor femeia, pe care Hesiod o înfierează drept „capcană adâncă și fără ieșire, sortită oamenilor, căci din ea a purces spița, seminția blestemată a femeilor, această osândă teribilă instalată în mijlocul muritorilor”.